

Eurasian Economic Union and Regionalism of Iran

Hadi Veicy*

Associate Professor of Political Geography, Payame Noor University
(Date received: 20 Sept. 2020 - Date approved: 12 Jan. 2021)

Abstract

Regionalism is the expression of a common sense of identity and purpose combined with the creation and implementation of institutions that express a particular identity and shape collective action within a geographical region. Regionalism and regional convergence are one of the important mechanisms of countries for empowerment development in the new era. Russia is the largest and most powerful country which emerged after the collapse of the Soviet Union. This country has made many efforts in the last couple of decades to establish regionalism and regional arrangements in former Soviet republics, the results of which have been the establishment of the Eurasian Economic Union (EEU) which consists of Russia, Belarus, Kazakhstan, Armenia, and Kyrgyzstan. It is the most important and active union created after the dissolution of the former Soviet Union to foster closer economic cooperation among member states for the well-being of the people of the region.

The Islamic Republic of Iran, which has always been excluded or has not entered into the regionalization processes in the peripheral areas of the East and West, has in recent years put cooperation and convergence with the Eurasian Economic Union on its agenda. The signing of the agreement on the Establishment of a Free Trade Zone between the Islamic Republic of Iran and the Eurasian Economic Union in May 2018 was an important step for Iran to enter into regional arrangements. The present study seeks to investigate the regionalism policies of the Islamic Republic of Iran and the Russian Federation. What are the goals of the two countries in converging and cooperating in the framework of the Eurasian Economic Union?

Methods and Material: The field study of the research is the core of Eurasia. The Eurasian Economic Union is located at the eastern end of Europe, bounded by the Arctic in the north, the Pacific Ocean to the east and Eastern Asia, the Middle East, and parts of Central Asia to the south. The Eurasian Economic Union accounts for about 15 percent of the world's landmass, 2.4 percent of the world's population, and 2.2 percent of the world's gross domestic product or (GDP). The Islamic Republic of Iran is adjacent to the south of the Eurasian Economic Union. Iran shares borders

---

* E-mail: Hadiveicy@pnu.ac.ir

with three of five countries of the Eurasian Economic Union. The research and data collection was done by descriptive and analytical methods.

Results and Discussion: The process of Eurasian integration began immediately after the break-up of the Soviet Union. When the USSR began to fall in 1991, the Commonwealth of Independent States (CIS) was created from the ruins of the former USSR. The idea of Eurasian regionalism dates back to 1994. In 1994, during a speech at Moscow State University, the first President of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, suggested the idea of creating a “Eurasian Union”. The idea was pursued by Russia and Kazakhstan. With the beginning of Vladimir Putin’s era as a prime minister, Eurasianism politics and regionalism in Eurasia were followed by Kremlin. In 2000, five states of Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, and Tajikistan established the Eurasian Economic Community (EurAsEC). In October 2007, Russia, Belarus, and Kazakhstan signed an agreement to create a common customs territory and formed the Customs Union (CU). In December 2009, the leaders of the three countries in the city of Almaty signed the structure and framework of the Customs Union action plan for implementation from June 2010. The Treaty on the Eurasian Economic Union was signed on 29 May 2014 by the leaders of Belarus, Kazakhstan, and Russia, and came into force on January first, 2015. Finally, on January first, 2015, the Treaty on the Eurasian Economic Union took effect. The treaty codified and expanded all prior agreements regarding both the work of the Customs Union and the development of additional areas of integration. Armenia joined the integration union on January 2nd, 2015, and Kyrgyzstan joined on May 8th, 2015. The Member states established the EAEU based on a certain understanding of their long-term economic objectives. Establishing a single market for trading goods, services, capital deployment of labor forces among member states and has the specific and highly ambitious goals of creating a customs union.

The Interim Agreement enabling the formation of a free trade area between the Eurasian Economic Union (EAEU) and the Islamic Republic of Iran was signed in May 2018 within the framework of the Astana Economic Forum.

The objectives of the Agreement are to liberalize and facilitate the trade of goods between the parties through, inter alia, reduction or elimination of tariff and non-tariff barriers concerning the originating goods included in Annex 1 of the Agreement; to create a base for formation of a free trade area in which following international rules, standards and practices, duties and other restrictive regulations on commerce will be eliminated between the Parties and the necessary support for economic and trade cooperation between them will be provided.

From the date of the entry into force of this Agreement, the parties will reduce and/or eliminate customs duties on goods listed in Annex 1 of this Agreement. According to Annex 1, in the Agreement, the list of 502 goods

and services by the Eurasian Economic Union and 360 items in similar cases by Iran are included. With the policy of Eurasianism, Russia seeks to expand its sphere of influence and rebuild its status as one of the world powers. The Islamic Republic of Iran has realized the importance of regionalism, but it has been left out or not included in almost all processes of regionalism in the East and the West. Iran sees the Eurasian Economic Union as an opportunity to expand its international relations and strengthen its economy during the sanctions period.

Conclusion: The US withdrawal from the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) and the extensive US sanctions against Iran and also Russia's geopolitical straits and the challenge to the West, have led Russia and Iran to cooperate within the framework of the Eurasian Economic Union. The results show that despite the economic nature of the agreement, its political and geopolitical goals are of high importance for both Russia and Iran.

Keywords: Convergence, Eurasia, Eurasian Economic Union, Geopolitics, Iran, Regionalism, Russia.

اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و منطقه‌گرایی ایران

هادی ویسی*

دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه پیام نور
(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۳۰ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۹/۱۰/۲۳)

چکیده

منطقه‌گرایی و همگرایی‌های منطقه‌ای یکی از سازوکارهای مهم در توانمندسازی و توسعه کشورهای در دوران جدید است. در دهه‌های اخیر، فدراسیون روسیه به‌عنوان بزرگ‌ترین و قوی‌ترین کشور جداشده از اتحاد شوروی، تلاش‌های زیادی برای منطقه‌گرایی در اوراسیا انجام داده است. در این میان، اتحادیه اقتصادی اوراسیایی مهم‌ترین و فعال‌ترین اتحادیه در قلمروی اتحاد شوروی است که با محوریت روسیه از سال ۲۰۱۵ به وجود آمده است. جمهوری اسلامی ایران که همواره از فرایندهای منطقه‌گرایی در حوزه‌های پیرامونی و سازمان‌های منطقه‌ای شرق و غرب کنار گذاشته شده یا به آن‌ها وارد نشده است، همکاری و همگرایی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را در دستور کار قرار داده است. امضای موافقت‌نامه موقت تشکیل منطقه آزاد تجاری میان جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی در سال ۲۰۱۸ گامی در این زمینه بوده است. بر این اساس، این پرسش مطرح می‌شود که سیاست‌های منطقه‌گرایی روسیه و ایران در چارچوب همگرایی اقتصادی اوراسیایی چگونه است و چه هدف‌هایی را دنبال می‌کنند؟ این نوشتار را به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از داده‌های کتابخانه‌ای و اسنادی انجام داده‌ایم. نتایج نوشتار نشان می‌دهد که برخلاف نام اقتصادی موافقت‌نامه، هدف‌های سیاسی و ژئوپلیتیکی آن برای روسیه و ایران اهمیت و اولویت بالایی دارد. همچنین تحریم‌های گسترده ایالات متحد علیه ایران و تنگنای ژئوپلیتیکی روسیه و چالش با غرب سبب شده است بر حسب ضرورت و نیاز روسیه و ایران در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیایی همکاری کنند.

واژگان اصلی

اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، اوراسیا، ایران، روسیه، ژئوپلیتیک، منطقه‌گرایی، همگرایی.

مقدمه

از نظر جغرافیایی، اوراسیا^۱ به ابرخشکی بسیار گسترده قاره اروپا و آسیا گفته می‌شود که از مرزهای غربی فرانسه و پرتغال تا مرزهای شرقی روسیه و چین و از کرانه‌های شمال روسیه تا کرانه‌های جنوب شبه‌قاره هند و ویتنام امتداد می‌یابد. در حقیقت، اوراسیا به ابرخشکی میان اقیانوس اطلس از غرب و اقیانوس آرام از شرق و اقیانوس منجمد شمالی از شمال و اقیانوس هند از سمت جنوب گفته می‌شود که بزرگ‌ترین خشکی پیوسته جهان است. این محدوده گسترده جغرافیایی اگرچه یک واحد کل جغرافیایی از نظر پیوستگی پهنه بزرگ خشکی هاست، از چندین منطقه جغرافیایی و ژئوپلیتیکی تشکیل شده است که تفاوت آشکار ویژگی‌های طبیعی و انسانی (سیاسی و فرهنگی) آن‌ها سبب شده است به صورت مجزا مورد طبقه‌بندی و مطالعه قرار گیرند: شرق آسیا، آسیای مرکزی، غرب آسیا، شبه‌قاره هند، منطقه خلیج فارس. به جز در موارد اندک و در زمینه‌های طبیعی که اصطلاح اوراسیا برای سراسر خشکی پیوسته قاره اروپا و آسیا استفاده می‌شود، در بسیاری از موارد این اصطلاح برای منطقه سیاسی و ژئوپلیتیکی با مقیاس محدودتری به کار می‌رود. بنابر این اصطلاح اوراسیا بیشتر یک مفهوم منطقه جغرافیایی سیاسی و ژئوپلیتیکی است که در ادبیات جغرافیای سیاسی و نظریه‌های ژئواستراتژیک و ژئوپلیتیک کلاسیک و نوین بسیار مورد توجه بوده است. بار معنایی مفهوم اوراسیا در ادبیات جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک نه بر همه ابرخشکی قاره اروپا و آسیا، بلکه به قلب خشکی اوراسیا و نیمه شمالی قاره اوراسیا و در واقع سرزمین‌های فدراسیون روسیه و کشورهای همسایه روسیه گفته می‌شود که میراث اتحاد شوروی و منطقه‌ای مهم و راهبردی در روابط قدرت و تحول‌های سیاسی جهان بوده است. آشکار است مفهوم اوراسیا بیش از همه با محدوده جغرافیایی اتحاد شوروی یا روسیه کنونی با ۱۴ کشور استقلال‌یافته از اتحاد شوروی آمیخته است. این محدوده گسترده جغرافیایی را می‌توان به زیرمنطقه‌های کشورهای آسیای مرکزی (قزاقستان، ترکمنستان، تاجیکستان، قرقیزستان و ازبکستان)، منطقه قفقاز (ارمنستان، جمهوری آذربایجان و گرجستان) و منطقه اروپای مرکزی شرقی (اوکراین، روسیه سفید و مولداوی) تقسیم کرد و هر یک از این گروه کشورها ممکن است تجانس بیشتری داشته باشند و زمینه همگرایی در آنان بیشتر باشد، اما همواره در تأثیر کشور و قدرت بزرگ منطقه و هسته مرکزی قدرت در ساختار منطقه اوراسیا یعنی روسیه هستند.

پس از فروپاشی اتحاد شوروی در پایان سال ۱۹۹۱، روسیه به‌عنوان هسته مرکزی و بزرگ‌ترین و قدرتمندترین کشور جداشده از اتحاد شوروی، تلاش‌های زیادی برای شکل‌دادن به نظام جدید ژئوپلیتیکی منطقه‌ای و بازسازی روابط قدرت در منطقه اوراسیا در دوره

پساشوروی انجام داد. در این مسیر مهم‌ترین راهبرد روسیه، سازوکار منطقه‌گرایی و همگرایی منطقه‌ای بوده است. همواره روسیه برای رسیدن به این هدف‌ها با چالش‌ها و موانع سیاسی، ژئوپلیتیکی و راهبردی مهمی روبه‌رو بوده است. اگرچه روسیه در هیچ زمانی نتوانسته است با رهبران همه جمهوری‌های جداشده از اتحاد شوروی برای منطقه‌گرایی و همکاری‌های منطقه‌ای به توافق برسد، در مراحل گوناگون با مشارکت بخشی از آنان به توافق رسیده و اقدام‌هایی در مورد منطقه‌گرایی انجام داده است. نمونه اخیر آن امضای توافق‌نامه تشکیل «اتحادیه اقتصادی اوراسیایی» در سال ۲۰۱۴ میان روسیه، قزاقستان و روسیه سفید و اجرای آن از ابتدای سال ۲۰۱۵ بود که با پیوستن دو کشور ارمنستان و قرقیزستان در این سال به فعال‌ترین، جدی‌ترین و مهم‌ترین سازمان منطقه‌ای اوراسیا با محوریت روسیه در آمد.

در کنار روسیه، ایران نیز از چندین دهه گذشته اهمیت منطقه‌گرایی و همگرایی منطقه‌ای را درک کرده است. با اینکه ایران از نظر بسترهای جغرافیایی زمینه‌های خوبی برای شکل دادن به سازمان‌های منطقه با همسایگان خود دارد (کشورهای منطقه خزر، کشورهای منطقه خلیج فارس، کشورهای جنوب غرب آسیا، کشورهای فارسی زبان) به دلیل مسائل گوناگون از جمله تعارض‌های ایدئولوژیک و چالش‌های سیاسی و ژئوپلیتیکی با همسایگان نتوانسته است از ظرفیت‌ها و فرصت‌های خود در این زمینه استفاده کند. شاید ایران از معدود کشورهایی باشد (جز سازمان منطقه‌ای اکو) که در هیچ سازمان منطقه‌ای فعال عضویت ندارد.^۱ به‌طور کلی، تنگناهای ژئوپلیتیکی ایران و محدودیت‌های شدید تحریمی از سوی ایالات متحده آمریکا علیه ایران و نیازهای روسیه و تعامل دوجانبه اتحادیه اوراسیایی با کشورهای منطقه سبب شد تا ایران برای گشایش اقتصادی و خروج از انزوای ژئوپلیتیکی تحمیلی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی موفق‌نامه موقت (آزمایشی) منطقه آزاد تجاری با محوریت کاهش تعرفه‌های گمرکی میان دو طرف در مه ۲۰۱۸ امضا کند. این موضوع در سابقه ایران اقدامی مهم در راستای همگرایی و همکاری‌های منطقه‌ای به شمار می‌آید.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های به‌نسبت زیادی در مورد منطقه‌گرایی و سیاست‌های منطقه‌گرایی روسیه و جمهوری‌های جداشده از اتحاد شوروی انجام شده است که هرکدام متناسب با نوع و هدف

۱. ایران در سازمان‌های اوپک، جنبش عدم تعهد، کنفرانس اسلامی و گروه ۸ عضویت دارد، اما هیچ کدام از آن‌ها سازمان منطقه‌ای متشکل از همسایگان نیستند و فرایندهای منطقه‌گرایی برای آن‌ها درست نیست. این موارد را می‌توان مجامع یا سازمان‌های بین‌المللی یا گروه‌بندی و ائتلاف بین‌المللی نامید.

پژوهش، بخشی از روندها و سیاست‌های منطقه‌گرایی در منطقه اوراسیا را تشریح و تبیین کرده‌اند. پژوهش‌های ایرانی ضمن توجه به منطقه‌گرایی و همگرایی در هسته مرکزی اوراسیا (روسیه و پیرامون آن)، به ارتباط آن با ایران و فرصت‌ها و منافع ایران نیز توجه کرده‌اند. ولیقلی‌زاده (۲۰۱۱) به همگرایی‌هایی جدید در اوراسیای مرکزی پرداخته و معتقد است که همگرایی کشورهای ترک‌زبان و فارسی‌زبان در کنار هسته مرکزی همگرایی روسی در منطقه اوراسیا فعال شده است، اما همگرایی منطقه فارسی به محوریت ایران ناقص و ضعیف باقی مانده است. زارعی و همکاران (۲۰۱۵) با نگرش واقع‌گرایانه در بررسی منطقه‌گرایی در روابط خارجی ایران به تقدم نگرش امنیتی بر دیگر ابعاد منطقه‌گرایی ایران تأکید کرده‌اند. نتایج پژوهش میرفخرایی (۲۰۱۵) نشان می‌دهد که اتحادیه اقتصادی اوراسیایی ابزاری اقتصادی در خدمت هدف‌های رقابت‌های ژئوپلیتیک است و ایران بدون توجه به آن، توان رقابت‌های ژئوپلیتیک در ماهیت نوین اقتصادی در منطقه را از دست خواهد داد. نوری (۲۰۱۹) در بررسی همگرایی اوراسیایی ایران با روسیه معتقد است که شناخت ناکافی ظرفیت‌ها، نبود راهبرد کلان اوراسیایی و نگاه دنباله‌رو به روندسازها و روندهای برساخته، از دلیل‌های اصلی ناکامی ایران در این همگرایی بوده است. فرسائی و همکاران (۲۰۱۹) فرصت‌های اقتصادی ایران در همگرایی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را مهم می‌دانند و همگرایی مقدماتی ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را سبب کاهش فشار تحریمی غرب و بهره‌مندی از ظرفیت‌های اقتصادی اتحادیه می‌دانند. نتایج پژوهش علویان و حسن‌نیا (۲۰۱۹) نشان می‌دهد که ایران از اهمیت ویژه‌ای در گفتمان سیاست خارجی نواوراسیایی روسیه برخوردار است. ولی‌زاده و صالحی (۲۰۲۰) معتقدند که روابط روسیه و ایران از همکاری و رقابت به‌سوی همکاری در حال گسترش است.

در پژوهش‌های خارجی به روند همگرایی و چالش‌های پیرامون آن در منطقه اوراسیا توجه ویژه‌ای شده است. رابرتس^۱ (۲۰۱۷) در بررسی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و ژئوپلیتیک همکاری اقتدارگرایی معتقد است که نبود دموکراسی در روسیه و کشورهای استقلال‌یافته از اتحاد شوروی سبب اقتدارگرایی و شکل‌گیری رژیم‌های امنیتی شده و در نتیجه، آنان دستاورد مهمی در همکاری‌های اقتصادی و تجاری نداشته‌اند. ویناخورف^۲ و همکاران (۲۰۱۷) نبود سیاست‌های هماهنگ پولی و شکل‌گیری سیاست‌های واحد ارزی را مانع موفقیت اتحادیه اقتصادی اوراسیایی می‌دانند. نتایج مقاله روتارو^۳ (۲۰۱۸) نشان می‌دهد که وزن نامتقارن اقتصادی، سیاسی، سرزمینی و جمعیتی و استقرار رژیم‌های غیردموکراتیک در کشورهای

---

1. Roberts
2. Vinokurov
3. Rotaru

اتحادیه اقتصادی اوراسیایی چشم‌انداز آینده اتحادیه را غبارآلود کرده است. برنو سرگی^۱ (۲۰۱۷) دستاوردهای سیاسی و ژئوپلیتیکی روسیه در همگرایی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی بیش از منافع اقتصادی آن می‌داند. لوکین و یاکونین^۲ (۲۰۱۸) در بررسی همگرایی اوراسیایی و توسعه روسیه آسیایی با نگاهی انتقادی و اصلاحی به سیاست‌ها و راهبرد منطقه‌گرایی روسیه، ضمن ارائه «طرح توسعه کمربند فرا اوراسیایی»^۳ به منظور توسعه روسیه در چندین جبهه، معتقد است که سرزمین روسیه نه تنها پلی میان شرق و غرب، بلکه مرکزی مهم برای تمدن‌سازی و توسعه خواهد شد.

مبانی نظری

«منطقه»^۴ مفهوم اساسی و مرکزی در جغرافیای انسانی است که هم‌زمان مورد توجه اکولوژیست‌ها، اقتصاددانان، تاریخ‌نگاران، برنامه‌ریزان، اندیشمندان حوزه سیاست و روابط بین‌الملل نیز بوده است (Veicy, 2017: 4). به درستی، منطقه مهم‌ترین مقیاس فضایی برای توصیف، تفسیر، تبیین و بررسی پدیدارهای فضایی است که جغرافی‌دانان آن را بخشی از کره زمین می‌دانند که ویژگی‌های مشترک یا تجانس و همگنی نسبی طبیعی یا انسانی دارند و از محیط‌های پیرامونی متمایز می‌شود (Veicy, 2019: 4). در این زمینه، مجتهدزاده (Mojtahedzadeh, 2002: 195) معتقد است یک منطقه در جغرافیا هنگامی قابل تشخیص و برخوردار از یک شخصیت جغرافیایی یکپارچه و متمایز از دیگر مناطق است که عامل‌های پیونددهنده اجزای آن به‌خوبی آشکار و قابل تشخیص و شناسایی باشد. کوهنهارت معتقد است منطقه تولیدگر معنا، خاطره، هویت و ارتباطات است و از نظر تاریخی استمرار دارد (Kühnhardt, 2010: 21). منطقه در مقیاس فراملی به مجموعه‌ای از کشورهای یک حوزه جغرافیایی گفته می‌شود که دارای روابط متقابل ارگانیک است و دگرگونی در یکی از آن‌ها بر دیگر کشورهای منطقه اثر می‌گذارد و مانع از بی‌تفاوتی آن‌ها می‌شود (Naqibzadeh, 2003: 6). منطقه به این معنا به منطقه ژئوپلیتیکی^۵ نزدیک می‌شود. در عرصه بین‌المللی، به مجموعه‌ای از کشورها و واحدهای سیاسی و فضایی هم‌جوار که دارای تجانس و هویت مشخص یا کارکرد مشترک باشند و از دیگر مناطق و نواحی مجاور متمایز شود، منطقه ژئوپلیتیکی می‌گویند (Hafeznia, 2006: 111). در یک منطقه ژئوپلیتیکی عامل‌ها و متغیرهای طبیعی و انسانی آن کارکرد سیاسی دارند و نظر دولت‌ها و کشورهای درون‌منطقه‌ای

1. Bruno Sergi
2. Lukin and Yakunin
3. The Trans-Eurasian Belt Development Project
4. Region
5. Geopolitical Regions

و برون‌منطقه‌ای و به‌ویژه قدرت‌های جهانی را به خود جلب می‌کند و کنش و واکنش آن‌ها و پیدایش الگوی رقابت، همکاری و نزاع را بر می‌انگیزاند. منطقه ژئوپلیتیکی بستر ساز شکل‌گیری الگوی فضایی روابط سیاسی دولت‌های درون‌منطقه‌ای و برون‌منطقه‌ای است (Hafeznia, 2006: 112).

از نظر فلسفی، منطقه‌گرایی بر این پایه استوار است که رسیدن به وحدت جهانی در شرایط کنونی جهان دور و دست‌نیافتنی است و باید با بسیج نیروهای پیونددهنده منطقه‌ای، زمینه رسیدن به آرمان متعالی را فراهم ساخت. در منطقه‌گرایی کشورها می‌توانند مکمل نیازهای یکدیگر باشند. بنابراین آرمان صلح در اندیشه منطقه‌گرایی ملاحظه‌ای زیربنایی محسوب می‌شود (Kazemi, 1994: 112). امکان دستیابی به منطقه‌گرایی در میان کشورهای همسایه در بعد اقتصادی بیش از موارد دیگر است. از بعد اقتصادی، منطقه‌گرایی فرایندی است که از ایجاد منطقه تجارت آزاد یا اتحادیه گمرکی بین دولت‌ها و برای آزادسازی یا تسهیل تجارت در سطح منطقه آغاز می‌شود. در واقع، منطقه‌گرایی یکی از اشکال اساسی آزادسازی تجاری است که در مراحل پیشرفته از همکاری تجاری به همکاری اقتصادی و پولی و سپس می‌تواند به همگرایی سیاسی و امنیتی منجر شود (Mittelman, 1996: 191).

آشکار است که همگرایی در مناطق مختلف جهان مفهوم و شکل یکسانی نداشته است. کیفیت شکل‌گیری و اجرای آن در مناطق مختلف جهان به‌صورت متفاوت ظاهر شده‌اند. بر این اساس، اندیشمندان این حوزه، دو مفهوم «منطقه‌ای شدن»^۱ و «منطقه‌گرایی» را از هم متمایز می‌کنند. منطقه‌ای شدن فرایند افزایش تعامل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی یا فرهنگی در میان کشورها و جوامع متصل از نظر فرهنگی و جغرافیایی در میان بازیگران غیردولتی مانند شرکت‌ها، سازمان‌های غیردولتی و گروه‌های صاحب سود هستند (Borzal and Risse, 2016: 7) که از آن به‌عنوان «فرایند تعامل منطقه» یا «رشد همگرایی اجتماعی در یک منطقه» یاد می‌کنند که می‌تواند به شکل‌گیری هویت منطقه‌ای منجر شود (Dehghani Firouzabadi, 2010: 21). اما منطقه‌گرایی فرایند منطقه‌سازی^۲ (Kuhnhardt, 2010: 21) و بیشتر فرایندی ابتکاری، سازمان‌مند و هدایت‌یافته توسط نهادهای دولتی (Saei, 2006: 80) یا به‌عنوان فرایند رسمی نهادسازی منطقه‌ای و به‌صورت از بالا به پایین گفته می‌شود که نمایندگان رسمی دولت‌های هم‌جوار در سطح منطقه ایجاد می‌کنند (Keating and Loughlin, 2013: 25; Borzal and Risse, 2016: 7).

در مجموع، منطقه به‌عنوان یک ظرف و بخشی از فضا، بستر ساز روابط میان دولت‌های هم‌جوار و نهادها براساس منافع مشترک یا تضاد منافع در مقیاس فراملی است. در این صورت

---

1. Regionalization
2. Region-Building

منطقه ژئوپلیتیکی شکل گرفته است و فضای منطقه‌ای را برای همگرایی یا واگرایی پیش می‌برد. میزان توسعه‌یافتگی، اراده سیاسی، میزان نیازمندی و هم‌تکمیلی واحدهای سیاسی و میزان همگنی منطقه‌ای در شکل‌گیری جریان‌های واگرا یا همگرا بسیار مؤثر است. همگرایی در دو قالب منطقه‌گرایی و منطقه‌ای‌شدن ظاهر شده و در صورت تکامل به «یکپارچه‌سازی»^۱ منطقه‌ای خواهد رسید. در مقابل، جریان واگرا می‌تواند به تنش، منازعه و حتی جدایی کامل واحدهای سیاسی منجر شود.

باید توجه داشته باشیم که چگونگی دموکراسی و روح و شکل حکمرانی در کشورها و مناطق مختلف جهان متفاوت است و این مؤلفه تأثیر مستقیمی بر فرایندهای همگرایی و منطقه‌گرایی دارد. در مناطقی که بنیان‌های حکومت‌ها بر اساس دموکراسی شکل گرفته است و حکومت‌های با پشتوانه‌های مردمی قوی و با مشروعیت، احتمال موفقیت در همگرایی و منطقه‌گرایی میان آنان بیشتر است. در مقابل در نبود دموکراسی و حکومت‌های با سرشت استبدادی و اقتدارگرا در همکاری و همگرایی‌های بین‌المللی و منطقه‌ای ناتوان و ضعیف هستند.

پیشینه منطقه‌گرایی و فرایند همگرایی در اوراسیا

پس از فروپاشی اتحاد شوروی در سال ۱۹۹۰ و دگرگونی جغرافیای سیاسی منطقه اوراسیا و پدید آمدن جمهوری‌های مستقل، ایده همکاری و همگرایی اقتصادی میان کشورهای منطقه به رهبری روسیه آغاز شد. نخستین بار رهبران سه کشور روسیه، روسیه سفید و اوکراین هسته اولیه اتحادیه «کشورهای هم‌سود»^۲ را ایجاد کردند و خیلی زود جمهوری‌های آسیای مرکزی و به‌طور کلی ۱۲ جمهوری از ۱۵ جمهوری جدا شده از اتحاد شوروی، به جز جمهوری‌های بالتیک: استونی، لیتوانی و لتونی به این اتحادیه پیوستند. در سال‌های ۱۹۹۲ و ۱۹۹۳ همگرایی پسا شوروی آشکارا با کشورهای مستقل هم‌سود هم پیوند بود. به‌طور کلی کشورهای مستقل هم‌سود برای همکاری در زمینه‌های حمل‌ونقل و انتقال انرژی برق میان اعضا به وجود آمد که بیشتر برای همکاری و همگرایی فناوری شبکه حمل‌ونقل ریلی و جریان انرژی بود. اما خیلی زود پیمان کشورهای هم‌سود به دلیل مشکلات و تنش‌های داخلی و مدنی کشورهای عضو و فرایند صلح و واگرایی‌های تمدنی شکست خورد (Vinokurov, 2018: 1-2).

ایده اتحادیه اوراسیایی را نخستین بار نورسلطان نظربایف، رئیس‌جمهور قزاقستان در مارس ۱۹۹۴ در مسکو مطرح کرد. او دو هدف مهم را همگرایی عمیق اقتصادی و اتحاد دفاعی در منطقه بیان کرد (Lagutina, 2019: 199). در سال ۱۹۹۵ کشورهای روسیه، روسیه

1. Integration
2. Commonwealth of Independent States (CIS)

سفید و قزاقستان که امروز به‌عنوان هسته مرکزی همگرایی اوراسیایی باقی مانده‌اند، پیمان «اتحاد گمرکی»^۱ را امضا کردند که عملیاتی نشد و خیلی زود شکست خورد. در سال ۲۰۰۰، پنج کشور روسیه سفید، قزاقستان، قرقیزستان، روسیه و تاجیکستان «مجمع اقتصادی اوراسیایی»^۲ را تأسیس کردند. در سال ۲۰۰۳ کشورهای روسیه سفید، قزاقستان، روسیه و اوکراین پیمانی برای شکل‌دادن به «فضای واحد اقتصادی»^۳ امضا کردند. به دلیل رخداد انقلاب نارنجی در اوکراین این پیمان نیز مسکوت ماند. در اکتبر ۲۰۰۷، سه کشور روسیه، روسیه سفید و قزاقستان تفاهم‌نامه ایجاد سرزمین تجاری مشترک برای شکل‌گیری اتحادیه گمرکی را امضا کردند و در دسامبر ۲۰۰۹ سران سه کشور در شهر آلماتی ساختار و چارچوب برنامه عملیاتی اتحادیه گمرکی برای اجرا از ژوئن ۲۰۱۰ و اجرای فضای واحد اقتصادی از ابتدای سال ۲۰۱۲ را امضا کردند (Vinokurov, 2018: 6). بنابر این تا سال ۲۰۱۲ موافقت‌نامه‌های زیادی برای شکل‌گیری اتحاد گمرکی و فضای واحد اقتصادی میان تروئیکای اوراسیا یعنی روسیه، قزاقستان و روسیه سفید امضا شد که همگرایی اقتصادی و هماهنگی سیاست کلان اقتصادی تا مهاجرت کارگری را در بر می‌گرفت. سرانجام رهبران سه کشور روسیه، قزاقستان و روسیه سفید در مه ۲۰۱۴ پیمان «اتحادیه اقتصادی اوراسیایی»^۴ را امضا کردند که اجرای آن از ابتدای سال ۲۰۱۵ براساس اتحادیه گمرکی سال ۲۰۱۰ و فضای واحد اقتصادی سال ۲۰۱۲ بود. با شروع اجرای آن بلافاصله ارمنستان و تا مه ۲۰۱۵ قرقیزستان به این اتحادیه پیوستند (Filipowicz and Konopelko, 2016: 35).

جدول ۱: سیر تکوین همگرایی و منطقه‌گرایی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی

فعالیت	سال
پیمان کشورهای هم‌سود (CIS)	۱۹۹۱
پیشنهاد اتحادیه اوراسیایی به وسیله رئیس‌جمهور قزاقستان	۱۹۹۴
طرح پیمان اتحاد گمرکی	۱۹۹۵
امضای پیمان مجمع اقتصادی اوراسیایی	۲۰۰۰
امضای اتحاد گمرکی اوراسیایی	۲۰۱۰-۲۰۰۷
پیمان فضای واحد اقتصادی (بازار واحد)	۲۰۱۲-۲۰۱۱
امضای پیمان اتحادیه اقتصادی اوراسیایی	۲۰۱۴
تأسیس و اجرای اتحادیه اقتصادی اوراسیایی	۲۰۱۵

Source: Author.

1. Customs Union Treaty
2. Eurasian Economic Community
3. Single Economic Space
4. Eurasian Economic Union (EAEU)

بر اساس ماده یک اساسنامه اتحادیه اقتصادی اوراسیایی هدف اصلی از تأسیس این اتحادیه، حرکت آزاد کالاها، خدمات، سرمایه و نیروی انسانی در میان کشورهای عضو و هماهنگی، موافقت یا سیاست مشترک در بخش اقتصادی است که زیر نظر نهادهای اتحادیه تعیین می‌شود (Treaty on the Eurasian Economic Union, 2014). به‌طور کلی، این پیمان همگرایی اقتصادی منطقه‌ای چهار بخش دارد. بخش دوم و سوم آن (۷۶ ماده از ۱۱۸ ماده) برگرفته از موافقتنامه اتحادیه گمرکی سال ۲۰۰۹ و موافقتنامه فضای اقتصادی واحد سال ۲۰۱۲ است. بخش اول پیمان‌نامه نیز در مورد ساختار اتحادیه در ۲۲ ماده متشکل از شورای اقتصادی رهبران اوراسیایی در سطح رئیس‌جمهورها، شورای دولتی اوراسیایی در سطح نخست‌وزیران و دادگاه اتحادیه اقتصادی اوراسیایی است. بخش چهارم پیمان‌نامه در مورد دوره گذار است که دربرگیرنده شرایط جدید برای همگرایی است که در آن بر رسیدن به موافقتنامه مسائل بسیار مهم نفت، گاز و سرمایه‌گذاری تا سال ۲۰۲۵، نیروی برق تا ژوئیه ۲۰۱۹، حذف تعرفه‌های گمرکی تجارت دارو و تجهیزات تا ژوئیه ۲۰۱۶ بیان شده است (Knobel, 2019: 138).

اتحادیه اقتصادی اوراسیایی یکی از بزرگ‌ترین اتحادیه‌های منطقه‌ای است که نزدیک ۱۵ درصد از خشکی‌های جهان (۲۰ میلیون کیلومترمربع) با جمعیت حدود ۱۹۰ میلیون نفر و ۲،۴ درصد از جمعیت جهان را در بر می‌گیرد. حدود ۱۵ درصد از تولید نفت جهان، ۱۹،۵ درصد از تولید گاز طبیعی جهان، ۷،۱ درصد از محصولات لبنی جهان، ۵،۵ درصد از تولید محصولات کشاورزی جهان، ۲،۲ درصد از تولیدات صنعتی جهان داخلی^۱ جهان را در اختیار دارد (World Economic Outlook Database, 2020).

شکل ۱: نقشه کشورهای اتحادیه اقتصادی اوراسیایی (بخش پررنگ)

Source: The Eurasian Economic Union Facts and Figures, 2019.

1. Gross Domestic Product (GDP)

قانون موافقت‌نامه موقت تشکیل منطقه آزاد تجاری میان جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی

ایران در سال ۲۰۱۶ به کمیسیون اقتصادی اتحادیه اوراسیایی پیشنهاد ایجاد منطقه آزاد تجاری میان ایران و این اتحادیه را مطرح کرد. پیشنهادی که از سوی اعضای آن نیز استقبال شد و در دو سال مذاکرات متعدد و ارزیابی کمی و کیفی کالاها و میزان تعرفه ترجیحی آن‌ها، سرانجام این موافقت‌نامه در سال ۲۰۱۸ در آستانه قزاقستان به امضای وزیر صنعت معدن و تجارت ایران و وزیران اتحادیه اقتصادی اوراسیایی رسید و هیئت وزیران ایران در همان سال آن را تصویب کرد (Iran's Accession to the Eurasian Economic Union, 2019). براساس اصل ۷۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، قانون موافقت‌نامه موقت تشکیل منطقه آزاد تجاری میان جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و کشورهای عضو در سال ۲۰۱۹ در مجلس شورای اسلامی تصویب و در همان سال به تأیید شورای نگهبان رسید و به دستور رئیس جمهور ایران اجرایی شد.^۱ براساس ماده ۹ این موافقت‌نامه برای یک دوره سه ساله و به صورت موقت و آزمایشی بسته شده است و طرف‌ها پس از سه سال برای ادامه اجرای آن به شکلی که در ماده ۳ این موافقت‌نامه پیش‌بینی شده است، می‌توانند موافقت کنند.

در ماده یک این موافقت‌نامه هدف‌های مهم این موافقت‌نامه آمده است که مهم‌ترین آن‌ها آزادسازی و تسهیل تجاری کالا میان ایران و کشورهای عضو اتحادیه اوراسیایی به‌وسیله کاهش یا حذف موانع و تعرفه‌های گمرکی برای کالاها، ایجاد بستری برای تشکیل منطقه آزاد تجاری که در آن عوارض و دیگر مقررات محدودکننده تجاری میان طرف‌ها حذف شود، حمایت از همکاری‌های اقتصادی و تجاری میان طرف‌ها، ایجاد چارچوب مناسب برای افزایش همکاری‌های نزدیک‌تر در زمینه‌های مورد توافق این موافقت‌نامه و تسهیل ارتباطات میان طرف‌هاست (قانون موافقت‌نامه موقت ...، ماده ۱).^۲ در ادامه ماده یک این قرارداد آمده است که «دوطرف موافقت‌نامه از تاریخ لازم به اجراشدن آن نسبت به کاهش یا حذف عوارض گمرکی و هرگونه مالیات و هزینه یا دیگر تدابیر دارای تأثیر مشابه در مورد کالاهای دارای مبدأ فهرست‌شده در پیوست موافقت‌نامه باید اقدام کنند». «طرف‌ها حداکثر در یک سال از تاریخ لازم به اجراشدن این موافقت‌نامه باید مذاکرات مربوط به بستن موافقت‌نامه منطقه آزاد تجاری را آغاز کنند».

براساس پیوست یک این موافقت‌نامه، ترجیح‌های داده‌شده و امتیازهای ۵۰۲ قلم کالاهای مختلف در حوزه‌های مواد غذایی، مواد مصرفی شیمیایی، محصولات ساختمانی، صدور

1. Law on the Interim Agreement on the Establishment of a Free Trade Zone between the Islamic Republic of Iran and the Eurasian Economic Union and its Member States, 2018
2. Law on the Interim Agreement on the Establishment of a Free Trade Zone between the Islamic Republic of Iran and the Eurasian Economic Union and its Member States, 2018

خدمات فنی و مهندسی، محصولات صنعتی و محصولات کشاورزی از سوی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و ۳۶۰ نوع کالا در موارد مشابه را از سوی ایران شامل می‌شود که در مجموع همه کالاهای مشمول در موافقت‌نامه به ۸۶۲ مورد می‌رسد که ضریب کاهش تعرفه ترجیحی بر آنان در نظر گرفته شده است (قانون موافقت‌نامه موقت ...، پیوست ۱).^۱ بنابر فهرست اعطایی اوراسیا قرار است تعرفه ۱۷۵ ردیف کالا از جمله انواع فرش دستباف و ماشینی، پسته، انواع میگو، میوه‌هایی مانند پرتقال و لیمو، سبزیجات، خرما، بیسکویت و شیرینی، برخی محصولات از پلیمرهای پروپیلین، ورق‌های پلاستیکی، محصولات بهداشتی صفر شود. رفع مانع‌های غیرتعرفه‌ای، توسعه همکاری‌ها در زمینه گمرکی، استانداردها، تسهیل تجارت و فراهم‌آوردن زمینه همکاری بخش‌های خصوصی از دیگر بخش‌های مهم این موافقت‌نامه است.

به‌طور کلی، این موافقت‌نامه که مفصل‌ترین و جامع‌ترین موافقت‌نامه تجاری ایران است، نه فصل دارد: قواعد عمومی، تجارت کالا، راهکارهای تجاری، موانع فنی فراراه تجارت، اقدام‌های بهداشتی و بهداشت گیاهی، قواعد مبدأ، تسهیل تجاری، حل و فصل اختلاف‌ها و مقررات پایانی. بر این اساس، اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و جمهوری اسلامی ایران گام مهمی برای روابط تجاری برداشته‌اند و نخستین گام برای همگرایی و اقتصادی بیشتر میان ایران و کشورهای اتحادیه اقتصادی اوراسیایی خواهد بود. تردیدی نیست که این موافقت‌نامه در دوره جمهوری اسلامی ایران، مهم‌ترین و جدی‌ترین اقدام در مورد همکاری‌های منطقه‌ای تجاری است که می‌تواند آثار و اهمیت زیادی داشته باشد.

تجزیه و تحلیل

الف) روسیه و سیاست اوراسیاگرایی

قلمرو جغرافیایی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی متشکل از پنج کشور روسیه، قزاقستان، روسیه سفید، قرقیزستان و ارمنستان، منطقه‌ای بسیار مهم و راهبردی در هسته مرکزی ابرخشکی اوراسیا است. تقریباً در همه نظریه‌های ژئوپلیتیک کلاسیک از اهمیت ژئواستراتژیکی این منطقه و در نظریه‌های جدید علاوه بر امتیازهای پیشین بر اهمیت ژئواکونومیکی آن تأکید شده است. این منطقه ژئوپلیتیک، دست‌کم در ۳۰۰ سال اخیر که نام‌هایی چون روسیه تزاری، امپراتوری روسیه، اتحاد شوروی و فدراسیون روسیه به خود دیده است؛ همواره یکی از قطب‌های اصلی قدرت جهانی بوده است و معمولاً در برابر قدرت‌های جهانی غربی مانند امپراتوری بریتانیا، آلمان و ایالات متحد آمریکا رقابت و صف‌آرایی کرده است.

1. Law on the Interim Agreement on the Establishment of a Free Trade Zone between the Islamic Republic of Iran and the Eurasian Economic Union and its Member States, 2018

تحول‌های عمیق دوره جنگ سرد و فروپاشی اتحاد شوروی در آغاز دهه ۱۹۹۰ سبب دگرگونی نظام ژئوپلیتیکی منطقه اوراسیا شد و شکوه و قدرت گذشته هسته مرکزی قدرت در این منطقه تضعیف شد. پس از یک دهه، دوره گذار و رویکردهای غرب‌گرایانه دوره بوریس یلتسین (۱۹۹۱-۱۹۹۹)، نخستین رئیس‌جمهور روسیه که منطقه و روسیه را در دوره آشوب و ضعف در برابر قدرت‌های جهانی قرار داد، با شروع هزاره جدید و روی کار آمدن ولادیمیر پوتین به عنوان نخست‌وزیر و رئیس‌جمهور (۱۹۹۹ تاکنون) تغییرهای بنیادینی در سیاست خارجی و راهبردی کرملین آغاز شد. پوتین با به کار گرفتن راهبرد اوراسیاگرایی و در قالب فرایندهای منطقه‌گرایی و همگرایی منطقه‌ای و با هدف چندقطبی‌سازی جهان و توازن قدرت در برابر قدرت‌های جهانی در دوره پسا شوروی برآمد که هم‌زمان می‌توانست سبب تقویت قدرت اقتصادی و سیاسی روسیه شود. امضای پیمان مجمع اقتصادی اوراسیایی (۲۰۰۰)، امضای اتحاد گمرکی اوراسیایی (۲۰۰۷ و ۲۰۱۰)، پیمان فضای واحد اقتصادی (بازار واحد) (۲۰۱۱ و ۲۰۱۲)، امضای پیمان اتحادیه اقتصادی اوراسیایی (۲۰۱۴) و سرانجام تأسیس و اجرای اتحادیه اقتصادی اوراسیایی (۲۰۱۵) بخشی از اقدام‌های مهم راهبرد اوراسیاگرایی روسیه برای بازسازی قدرت با نگرش منطقه‌گرایی در دوره جدید بود.

از نظر رهبران کرملین، اوراسیاگرایی به‌عنوان فلسفه رفع شکاف میان مفهوم انحصاری روسی از روسیه و واقعیت چندنژادی روسیه را میسر می‌سازد. اوراسیاگرایی بقا و هم‌زیستی مفهوم منحصربه‌فرد اسلاوی و ارتدوکس روسی را با مردم آسیایی و غیرروس، چچن و قفقاز شمالی ممکن می‌کند. در واقع، اوراسیاگرایی احیای ایده، روسیه چندقومی، چندنژادی و چندمذهبی روسیه را امکان‌پذیر می‌کرد (Hill and Gaddy, 2013: 107). در راهبرد منطقه‌گرایی اوراسیایی روسیه، تلاش برای حفظ و جذب هر چه بیشتر جمهوری‌های «خارج نزدیک»^۱ (جمهوری‌های جدا شده از اتحاد شوروی) از هدف‌های زیربنایی است. دو هدف مهم مسکو در این مسیر، یکی تقویت روابط سیاسی و اقتصادی و امنیتی کشورهای «خارج نزدیک» با روسیه و دیگری دور نگهداشتن نفوذ قدرت‌های جهانی در بخش خارج نزدیک و پیرامون روسیه بوده است. روشن است هدف‌های اوراسیاگرایی روسیه با روندهای گسترش نهادهای غربی به شرق در تقابل است. حتی راهبرد اوراسیاگرایی روسیه را می‌توان راهکاری در برابر راهبرد آتلانتیکی قدرت‌های غربی نامید. در هر حال، در فرهنگ سیاسی و راهبردی روسیه، احیای دوباره قدرت روسیه و تبدیل شدن به قدرتی جهانی و بزرگ از خواسته‌های اساسی است و سران کرملین آن را در گفتمان گسترش قدرت در چارچوب اوراسیاگرایی امکان‌پذیر می‌دانند.

اما در دهه‌های اخیر روسیه و سران کرملین برای تحقق هدف‌های راهبردی خود با چالش‌ها و موانع راهبردی بزرگی روبه‌رو بوده‌اند. امواج جهانی شدن و جهانی شدن دموکراسی و گرایش‌های قوی لیبرالیستی و سرمایه‌داری در جمهوری‌های جداشده از شوروی و پشت‌کردن به روسیه، قدرت منطقه‌ای و سیاست‌های منطقه‌گرایی روسیه را با چالش روبه‌رو کرده است. نفوذ قدرت‌های غربی و گرایش‌های قوی جمهوری‌های بخش غربی خارج نزدیک برای کاهش وابستگی به روسیه و نزدیک‌شدن و عضویت در نهادها و ساختارهای زیر رهبری قدرت‌های غربی مانند سازمان ناتو و اتحادیه اروپا، واگرایی و نیروهای گریز از مرکز (روسیه) را به شدت فعال کرد و اقتدار و دایره حوزه نفوذ روسیه را کاهش داد. جمهوری‌های حوزه بالتیک (لتونی، لیتوانی و استونی) خیلی زود به سوی غرب کشیده شدند. در سال ۲۰۰۴ هر سه کشور به عضویت اتحادیه اروپا و در سال ۲۰۰۷ جزو منطقه یورو قرار گرفتند. انقلاب‌های رنگین نیز موقعیت روسیه را تضعیف کرد. انقلاب‌های رنگین گرجستان (۲۰۰۳)، اوکراین (۲۰۰۴) و حتی قرقیزستان (۲۰۰۵) و نمونه اخیر آن در قالب جنبش اعتراضی و دموکراسی خواهی روسیه سفید (۲۰۲۰) از نمونه‌های آشکار واگرایی جمهوری‌های اتحاد شوروی از روسیه و توجه به غرب و روابط غربی است. تلاش‌های کی‌یف، تفلیس و حتی باکو برای عضویت در ناتو و اتحادیه اروپا تهدیدی جدی برای روسیه است. کشورهایی مانند ترکمنستان و تاجیکستان نیز با احتیاط و روحیه محافظه‌کارانه، خود را در برنامه‌های هدف‌های راهبردی روسیه قرار نداده‌اند.

بنابر این تجربه و تلاش‌های روسیه برای همگرایی و منطقه‌گرایی در دوره پساشوروی با جمهوری‌های اتحاد شوروی برخلاف هدف‌ها و آرمان‌های پیش‌گفته در بسیاری از موافقت‌نامه‌ها، توفیق زیادی به دست نیاورده است. اما با توجه به فعالیت شدید نیروهای واگرا و نفوذ غرب، نمی‌توان انکار کرد که شکل‌گیری اتحادیه اقتصادی اوراسیایی موفقیت مهمی برای روسیه به شمار می‌آید که می‌تواند سرآغاز فصل جدیدی در فرایندهای منطقه‌گرایی در اوراسیا باشد. آنچه در این موفقیت برخلاف نام اقتصادی اتحادیه نمایان است هدف‌های ژئوپلیتیکی برای روسیه است. از نظر اقتصادی، بیش از ۸۵ درصد تولید ناخالص داخلی این اتحادیه متعلق به روسیه (۱۷۰۰ میلیارد دلار) است و با توجه به کوچکی اقتصاد چهار کشور دیگر اتحادیه، در عمل روسیه روابط اقتصادی مهمی با آنان نخواهد داشت. هر چند باید توجه داشت حجم کل اقتصاد اتحادیه اقتصادی اوراسیایی (۱۹۶۵ میلیارد دلار)، کمتر از اقتصاد ایتالیا (۲۰۰۱ میلیارد دلار) و در حدود اقتصاد کشور کانادا یا برزیل و اندکی بزرگ‌تر از تولید ناخالص داخلی کره جنوبی است (World Bank Indicators/Data, 2020).

تردیدی باقی نمی‌ماند که مهم‌ترین اولویت روسیه از تأسیس اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، هدف‌های سیاسی و ژئوپلیتیکی است. به گونه‌ای که عضویت ارمنستان در اتحادیه اوراسیایی

نوعی پیروزی ژئوپلیتیکی برای روسیه است. روسیه در قالب اتحادیه روسیه‌محور اوراسیایی، علاوه بر حفظ رابطه نزدیک با قزاقستان و روسیه سفید توانسته است مانع همکاری و پیوستگی ارمنستان با اتحادیه اروپا شود و مرزهای اتحادیه را به کشور مهم و راهبردی ایران برساند که مخالف غرب است. از دیدگاه اقتصادی، ارمنستان به دلیل کوچکی و اقتصاد ضعیف (۱۳ میلیارد دلار تولید ناخالص داخلی) تأثیر چندانی بر روابط اقتصادی اوراسیایی ندارد. حتی ارمنستان مرز مشترکی با دیگر اعضای اتحادیه اقتصادی اوراسیایی ندارد. تولید ناخالص داخلی ارمنستان، پنج برابر کوچک‌تر از ضعیف‌ترین اقتصاد یک از سه بنیان‌گذار اتحادیه یعنی روسیه سفید است. از نظر اقتصادی، حجم اقتصادی قرقیزستان از ارمنستان نیز کوچک‌تر است و تولید ناخالص داخلی این کشور به ۸ میلیارد دلار می‌رسد که نمی‌تواند در برنامه‌های اقتصادی منطقه‌ای جایی داشته باشد. اما عضویت قرقیزستان نیز برای اتحادیه اهمیت ژئوپلیتیکی زیادی دارد. مسکو موفق شده است گسترش نفوذ چین در آسیای مرکزی را با محدودیت روبه‌رو و پایگاه خود را در منطقه آسیای مرکزی تحکیم کند.

از نظر اقتصادی، اعضای اتحادیه مکمل‌های اقتصادی خوبی برای یکدیگر نیستند. مهم‌ترین شرک‌های اقتصادی کشورهای اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، اتحادیه اروپا (۵۳ درصد صادرات و ۴۱ درصد واردات) و چین (۱۳ درصد صادرات و ۲۳ درصد واردات) هستند (The Eurasian Economic Union Facts and Figures, 2019: 22-23). از میان ارزش کالاهای صادراتی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی ۵۹ درصد از صادرات مربوط به حامل‌های انرژی می‌شود (Eurasian Economic Integration, 2017: 39). براساس گزارش بانک توسعه اوراسیایی، ۹۲ درصد از سهم تجاری کشورهای اتحادیه با کشورهای خارج از اتحادیه است و فقط ۸ درصد مربوط به تجارت داخلی میان کشورهای عضو است (Eurasian Economic Integration, 2019: 27-28). در این شاخص در مقایسه با اتحادیه اروپا نسبت تجارت میان اعضای اتحادیه اروپا ۶۴ درصد است (Giucci, 2018: 5). از شروع فعالیت اتحادیه اقتصادی اوراسیایی در سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۸ سهم تجارت میان کشورهای عضو در عمل تغییر نکرده و همان ۸ درصد باقی مانده است (Eurasian Economic Integration, 2019: 27-28). اگرچه از نظر حجم و ارزش مقداری افزایش یافته است، درصد و سهم آن به نسبت کل تجارت خارجی کشورهای عضو تغییری نیافته است. این مقدار اندک نیز میان روسیه با اعضای دیگر است. میان ارمنستان و قرقیزستان یا میان قرقیزستان و روسیه سفید در عمل هیچ روابط اقتصادی وجود ندارد. بنابراین زمینه و توان بالایی برای فعالیت‌های تجاری و بازرگانی میان اعضای اتحادیه وجود ندارد.

نباید غفلت کرد که این اتحادیه از نظر منابع و تولید انرژی هیدروکربنی وضعیت بسیار مناسبی دارد که البته همه در اختیار روسیه و قزاقستان است. بیش از ۱۴ درصد از تولید

نفت جهان (۱۳،۵ میلیون بشکه نفت در روز) (۱۲،۱) درصد روسیه و ۲ درصد قزاقستان) و نزدیک ۱۸ درصد از تولید گاز طبیعی جهان (۷۰۲ میلیارد مترمکعب) (۱۷ درصد روسیه و ۰/۶ درصد قزاقستان) متعلق به اتحادیه اقتصادی اوراسیایی است (Statistical Review of World Energy, 2020: 16, 34). اما براساس اساس نامه اتحادیه، حامل‌های انرژی مشمول تعرفه‌های ترجیحی و حذف گمرکی نمی‌شوند و سیاست‌گذاری در این حوزه را به سال ۲۰۲۵ موکول کرده‌اند.

ب) جمهوری اسلامی ایران و منطقه‌گرایی

ایران نیز مانند روسیه تحول بنیادین سیاسی و ژئوپلیتیکی را در دوره معاصر تجربه کرده است. به‌گونه‌ای که در اواخر دهه ۱۹۷۰ از متحد راهبردی غرب و به‌ویژه ایالات متحد آمریکا به کشور ضدآمریکایی و مبارز علیه سلطه و منافع غرب تبدیل شد. بر همین اساس، ایدئولوژی انقلابی و شیعه‌گرای جمهوری اسلامی ایران مقبول قدرت‌های غربی واقع نشد و خوانش تندروی ایران از روابط بین‌المللی و ساختار ژئوپلیتیک جهانی زمینه پرچالشی را برای نقش‌آفرینی ایران در عرصه بین‌المللی فراهم کرد. حمله عراق به ایران و جنگ تحمیلی ۸ ساله علیه جمهوری اسلامی ایران، شکل‌گیری شورای همکاری خلیج فارس و مواضع ضد جمهوری اسلامی ایرانی این شورا، به‌ویژه از سوی عربستان سعودی و امارات متحد عربی، تأسیس اتحادیه سارک در مرزهای شرقی ایران و شبه‌قاره هند و بی‌توجهی به کشور ایران و تحریم‌های قانون داماتو ایالات متحد علیه ایران، سبب شد تا دو دهه نخست حیات جمهوری اسلامی ایران با چالش‌های ژئوپلیتیکی و سیاسی مهمی در سطح جهانی و منطقه‌ای روبه‌رو شود. با شروع مناقشه پرونده هسته‌ای ایران با غرب در سال ۲۰۰۲، جمهوری اسلامی ایران وارد مرحله فرسایشی از مناقشه سیاسی با غرب شد که تا به امروز ادامه دارد. نتیجه این شد: تحریم‌های گسترده آمریکا و در دوره‌هایی از زمان تأیید و گسترش تحریم از سوی شورای امنیت سازمان ملل و اتحادیه اروپا علیه ایران و در سال‌های اخیر با خروج آمریکا از برجام و تشدید تحریم‌ها از سوی دولت ترامپ به نام «تحریم‌های فلج‌کننده» که سبب شد جمهوری اسلامی ایران را در وضعیت دشوار اقتصادی و روابط بین‌المللی قرار دهد.

ایران با فراغت از جنگ عراق و با شروع دولت سازندگی (۱۳۶۸-۱۳۷۶) برای گسترش روابط بین‌المللی و توسعه روابط دوجانبه و چندجانبه و به‌ویژه در سطح همسایگان و منطقه تلاش‌های زیادی کرد. جمهوری اسلامی ایران که با گفتمان تنش‌زدایی می‌کوشید پرچم‌دار کشورهای مسلمان در عرصه روابط بین‌المللی باشد، براساس ایدئولوژی سیاسی خود به دنبال منطقه‌گرایی نه براساس منطق اقتصادی بلکه در پی هدف‌های سیاسی و امنیتی خود و برای

مقابله با گسترش حوزه نفوذ و منافع غرب بود. در دهه ۲۰۰۰ تهران برای استفاده از ظرفیت سازمان همکاری اقتصادی (اگو) و سازمان کنفرانس اسلامی برای اثبات حقانیت و مقبولیت خود در عرصه بین‌المللی تلاش‌های زیادی کرد و حتی به دنبال رهبری و احیای هویت اسلامی کشورهای مسلمان برآمد. فقط کمتر از دو ماه پس از فروپاشی رسمی اتحاد شوروی (۲۵ سپتامبر ۱۹۹۱)، با ابتکار تهران نشست سران اگو (ترکیه، ایران و پاکستان) برگزار و زمینه برای عضویت جمهوری‌های نواستقلال آسیای مرکزی و قفقاز (جمهوری آذربایجان، قزاقستان، تاجیکستان، ترکمنستان، ازبکستان و قرقیزستان) به همراه کشور افغانستان در سازمان اگو فراهم شد تا بزرگ‌ترین سازمان منطقه‌ای اسلامی غیرعربی تشکیل شود. کشورهای نواستقلال که از سلطه کرملین آزاد شده بودند، احیای هویت و نجات خود را در پیوند با کشورها و اقتصادهای همسایه خارج از هسته اوراسیا، روسیه جست‌وجو می‌کردند. در این میان، ایران بیشترین پیوندهای تاریخی و فرهنگی را با این کشورها داشت. اما ایران به دلیل‌های مختلف سیاسی و ایدئولوژیکی و نگرش امنیتی به منطقه‌گرایی نتوانست از فرصت طلایی پیش آمده سقوط اتحاد شوروی و خلأ نظام ژئوپلیتیکی در آسیای مرکزی و قفقاز استفاده کند. در همین دهه نیز برگزاری هشتمین نشست سران کشورهای اسلامی در تهران، ایران را در کانون توجه خبری و سیاسی جهان قرار داد. بر این اساس در این دوره زمانی، ایران تکاپوی خوبی را برای خروج از انزوای ژئوپلیتیکی و اثبات خود به وسیله سیاست‌های منطقه‌ای انجام داد، اما هدف‌های ایدئولوژیکی و ژئوپلیتیکی تهران و ریشه‌های تاریخی بی‌اعتمادی و رقابت‌های منطقه‌ای نتوانست همگرایی پایدار و منافع اقتصادی پایدار منطقه‌ای برای ایران به ارمغان بیاورد.

سقوط رژیم بعث در عراق در سال ۲۰۰۳ یکی از نقاط عطف تاریخی در سیاست خارجی ایران است. زمینه‌های مذهبی و تاریخی ایران با عراق سبب نزدیکی و تقویت روابط میان دو کشور شد. پیوند ایران از راه سرزمین عراق به سوریه، لبنان و فلسطین و ایدئولوژی شیعه‌گرایی و ضداسرائیلی آنان سبب شکل‌گیری ائتلاف غیررسمی به رهبری ایران با عنوان «جبهه یا محور مقاومت» شد که شاید در حیات بیش از ۴ دهه جمهوری اسلامی ایران مهم‌ترین دستاورد سیاست خارجی ایران باشد. بدیهی است که منطقه‌گرایی غیررسمی ایران در چارچوب کشورهای محور مقاومت با هدف‌های سیاسی و امنیتی بوده است و منافع اقتصادی و ژئواکونومیک آن برای ایران چندان روشن نیست. نمی‌توان انکار کرد که تحریم‌های گسترده آمریکا علیه ایران و همراهی و همکاری برخی هم‌پیمانان قدرت‌های غربی در منطقه و ایدئولوژی ضدغربی و سیاست خارجی تندروی ایران، روابط بین‌المللی ایران را در وضعیت دشوار و تنگنای ژئوپلیتیکی تحمیلی قرار داده است.

ایدئولوژی سیاسی ضدغربی ایران و روسیه و تنگناهای تحمیلی ژئوپلیتیکی ایالات متحد و هم‌پیمانانش علیه ایران و فدراسیون روسیه، وجه مشترک وضعیت دو کشور است. دو کشور

روسیه و ایران در سال‌های اخیر از تحریم‌های غرب بسیار آسیب دیده‌اند و قدرت‌های غربی همواره مانع مهمی برای گسترش فضایی حوزه نفوذ و توسعه قدرت ایران و روسیه در همسایگان و محیط‌های پیرامونی بوده‌اند. در چنین شرایط ژئوپلیتیکی، دو کشور ایران و روسیه به هم نزدیک شده‌اند. ایران که در منطقه خلیج فارس، منطقه غرب و جنوب غرب آسیا، منطقه شبه‌قاره هند و اقیانوس هند، منطقه خزر و حتی منطقه کشورهای فارسی‌زبان نتوانسته است وارد فرایندهای منطقه‌گرایی و همگرایی شود، بر حسب ضرورت تاریخی و ژئوپلیتیکی به سوی اتحادیه اوراسیایی کشیده شده است که به طور منطقی باید اولویت چندم منطقه‌گرایی ایران باشد.

اگرچه در بسیاری موارد منطقه‌گرایی و همگرایی کشورها در عصر جدید براساس نیاز و همکاری‌های اقتصادی و هم‌تکمیلی اقتصادی به وجود می‌آید، نگرش ایران مانند روسیه به منطقه‌گرایی و روابط منطقه‌ای ماهیت سیاسی و امنیتی دارد. به نظر می‌رسد تهدیدهای امنیتی و سیاسی که همواره ایران با آن روبه‌رو بوده است، سبب شده نگرش منطقه‌گرایی ایران پیشینه‌گرایش‌های امنیتی و سیاسی دارد و هدف‌های اقتصادی و تجاری آن در اولویت‌های بعدی قرار گیرد. از این دیدگاه، روسیه نیز وضعیتی مشابه ایران دارد و هدف‌های سیاسی و ژئوپلیتیکی سران کرملین بیش از هدف‌های اقتصادی اولویت دارد.

نمی‌توان نادیده گرفت در دوره رکود اقتصادی عصر کرونا و تحریم‌های گسترده ایالات متحد علیه ایران، رهبران تهران به روابط اقتصادی و بین‌المللی بی‌توجه باشند. در دوره پیش از چهار دهه جمهوری اسلامی ایران، برای نخستین بار است که صادرات نفت ایران به صفر نزدیک شده است و درآمدهای ارزی کشور کاهش زیادی یافته است. در چنین شرایطی، امضای پیمان روابط اقتصادی و کاهش تعرفه‌های گمرکی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی برای تهران یک پیروزی به حساب می‌آید. براساس این موافقت‌نامه، جمهوری اسلامی ایران برای صادرات کالاهای غیرنفتی خود به پنج کشور اتحادیه اقتصادی اوراسیایی با تعرفه‌های ترجیحی کاهش دسترسی مستقیم دارد. در مقابل، اتحادیه اقتصادی نیز از ظرفیت بازار ایران استفاده خواهد کرد. اما این ظرفیت محدود است و از نظر اقتصادی سبب بزرگی در روابط منطقه‌ای ایجاد نمی‌کند و بیشتر در محصولات کشاورزی، مصالح ساختمانی و برخی محصولات شیمیایی خواهد بود.

ایران و روسیه و دیگر کشورهای اتحادیه اقتصادی اوراسیایی نیازمند فناوری‌های جدید و پیشرفته، دستگاه‌های فناورانه مولد و تبدیلی، قطعه‌های صنعتی پیشرفته و خدمات مهندسی و فنی مدرن هستند که این کشورها در این زمینه ضعیف هستند و نمی‌توانند به یکدیگر کمک کنند. از این دیدگاه، کشورهای اتحادیه و ایران شریک‌های اقتصادی مناسبی برای یکدیگر نیستند. از نظر اقتصادی، اگرچه کشورهای اتحادیه اوراسیایی در سطح بالایی در اندازه کلان

اقتصادی قرار ندارند و حتی سهم تجاری میان کشورهای عضو در سطح نامناسب ۸ درصد است، برای ایران به‌عنوان یک تجربه و شروع همگرایی اقتصادی، می‌توان مثبت ارزیابی کرد.

نتیجه

منطقه گسترده اوراسیا پس از فروپاشی نظام دوقطبی و فروپاشی اتحاد شوروی، دچار خلأ قدرت و گسیختگی نظام ژئوپلیتیکی منطقه شد. روسیه به‌عنوان هسته مرکزی باقی‌مانده از شوروی، تلاش زیادی برای بازسازی قدرت و افزایش وزن ژئوپلیتیکی و گسترش حوزه نفوذ در جمهوری‌های پیرامونی در دوره پساشوروی با سازوکار اوراسیاگرایی، همگرایی و منطقه‌گرایی انجام داد. نفوذ در خارج نزدیک و جلوگیری از ورود قدرت‌های رقیب در خارج نزدیک و ظاهرشدن به‌عنوان یکی از قطب‌های مهم قدرت جهانی (ساختار چندقطبی قدرت) از هدف‌های اصلی روسیه بوده است. اما سران کرملین برای رسیدن به این هدف‌های راهبردی با چالش‌های متعددی روبه‌رو بوده و هستند. روسیه پس از آنکه نتوانست همگرایی مناسبی میان کشورهای جداشده از اتحاد شوروی در اتحادیه کشورهای مستقل هم‌سود به‌وجود آورد، در دهه نخست هزاره با برخی از جمهوری‌های خارج نزدیک در چندین گام با محوریت برنامه‌های اقتصادی و تجاری پیمان مجمع اقتصادی اوراسیایی، اتحاد گمرکی اوراسیایی و پیمان فضای واحد اقتصادی جدید امضا کرد، اما هیچ یک به مرحله عملیاتی و تحقق هدف‌ها نرسید. اما جدی‌ترین اقدام منطقه‌گرایی روسیه تشکیل اتحادیه اقتصادی اوراسیایی با حضور کشورهای روسیه سفید، قزاقستان، ارمنستان و قرقیزستان در نیمه دهه دوم قرن بیست و یکم بود که از ابتدای سال ۲۰۱۵ اجرایی شد. بسیاری از جمهوری‌های جداشده از اتحاد شوروی در این پیمان شرکت ندارند، اما پهناوری روسیه و قزاقستان و موقعیت مناسب آنان سبب شده است تا این اتحادیه از جایگاه راهبردی برخوردار باشد. به‌طور کلی، روسیه اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را طرحی ژئوپلیتیکی برای مقابله با جهان تک‌قطبی و شکل‌دادن به ساختار ژئوپلیتیکی چندقطبی می‌بیند.

ایران به‌عنوان یکی از کشورهای غنی و مهم در هم‌جواری اتحادیه اقتصادی اوراسیایی که مرز خشکی و دریایی با کشورهای اتحادیه اقتصادی اوراسیایی دارد در پی همکاری و همگرایی با این اتحادیه برآمده است. ایران که اهمیت منطقه‌گرایی را درک کرده است، اما در حیات خود تقریباً از همه فرایندهای منطقه‌گرایی شرق و غرب کنار گذاشته شده است، اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را فرصتی مغتنم برای توسعه روابط بین‌المللی خود و تقویت اقتصادش می‌بیند. بر این اساس، موافقت‌نامه موقت تشکیل منطقه آزاد تجاری میان جمهوری اسلامی ایران و این اتحادیه می‌تواند شروع و تجربه اولیه از گام‌های نخست ایران برای همگرایی و منطقه‌گرایی باشد. برخلاف نام اقتصادی موافقت‌نامه، ایران انگیزه‌های ژئوپلیتیکی

و سیاسی برای همگرایی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی دارد. اگرچه حجم تجاری میان کشورهای اتحادیه در سطح بالایی نیست و به‌طور کلی کشورهای این اتحادیه و ایران مکمل‌های خوبی برای فعالیت‌های تجاری و بازرگانی برای یکدیگر نیستند، با توجه به شرایط ایران در دوره تحریم و رکود، می‌تواند آسیب‌پذیری اقتصادی ایران را تا حدودی کاهش دهد.

References

- “About the Eurasian Economic Union” (2020), **EAEU**, Available at: <https://docs.eaeunion.org>, (Accessed on: 20/8/2020).
- Alavian, M. and L. Hassannia (2019), “Iran’s Position in Russian Foreign Policy by Emphasizing Neo-Eurasianism”, **Central Eurasia Studies**, Vol. 12, No. 2, pp. 419-434 [in Persian].
- Borzel, T. A. and T. Risse (2016), **The Oxford Handbook of Comparative Regionalism**, Oxford University Press.
- Dehghani Firouzabadi, J. (2010), “Changes in the Theories of Regionalism”, **Central Eurasia Studies**, Vol. 2, No. 5, pp. 99-116 [in Persian].
- Eurasian Economic Integration** (2017), Report 43, Moscow: Center for Integration Studies Analytical Directorate.
- Eurasian Economic Integration** (2019), Report 52, Moscow: Center for Integration Studies Analytical Directorate.
- Farsai, Sh., H. Ghasemi and B. Nawazani (2019), “Economic Opportunities of the Islamic Republic of Iran in Convergence with the Eurasian Economic Union”, **Central Asia and the Caucasus Studies**, Vol. 25, No. 108, pp. 141-168 [in Persian].
- Filipowicz, K. and A. Konopelko (2016), **Regional Integration Processes in the Commonwealth of Independent States: Economic and Political Factors**, Springer.
- Giucci, R. (2018), **The Eurasian Economic Union Analysis from a Trade Policy Perspective**, Moscow: Event Organized by the German Embassy.
- Hafeznia, M. R. (2006), **Principles and Concepts of Geopolitics**, Mashhad: Papoli [in Persian].
- Hill, F. and C. G. Gaddy (2013), **Mr. Putin: Operative in the Kremlin**, Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- “Iran’s Accession to the Eurasian Economic Union” (2019), **Irna**, Available at: <https://www.irna.ir/news/83497748/>, (Accessed on: 12/8/2020).
- Kazemi, A. (1994), **International Relations in Theory and Practice**, Tehran: Qomes [in Persian].
- Keating, M. and J. Loughlin (2013), **The Political Economy of Regionalism**, Routledge.

- Knobel, A. (2019), "The Eurasian Economic Union: Development Prospects and Possible Obstacles", **Russian Social Science Review**, Vol. 60, No. 2, pp. 137–161.
- Kühnhardt, L. (2010), **Region Building: the Global Proliferation of Regional Integration**, Berghahn Books.
- Lagutina, M. (2019), **Regional Integration and Future Cooperation Initiatives in the Eurasian Economic Union**, IGI Global.
- "Law on the Interim Agreement on the Establishment of a Free Trade Zone between the Islamic Republic of Iran and the Eurasian Economic Union and its Member States" (2018), **Islamic Consultative Assembly (The Parliament of Iran)**, Published in the Official Gazette, No. 21649 [in Persian].
- Lukin, A. and V. Yakunin (2018), "Eurasian Integration and the Development of Asiatic Russia", **Journal of Eurasian Studies**, Vol. 9, No. 2, pp. 100-113.
- Mirfakhraei, S. H. (2015), "Eurasian Economic Union and its Geoeconomics Requirements for Iran", **International Relations Studies**, Vol. 8, No. 32, pp. 143-175 [in Persian].
- Mittelman, T. (1996), "Rethinking the "New Regionalism" in the Context of Globalization", **Global Governance**, Vol. 2, No. 2, pp. 189-213.
- Mojtahedzadeh, P. (2002), **Political Geography and Geopolitics**, Tehran: SAMT [in Persian].
- Naqibzadeh, A. (2003), **European Union from the Beginning to Today**, Tehran: Qomes [in Persian].
- Noori, A. (2019), "Iran, Russia and Eurasian Convergence: the Interests of Active Regionalism", **Central Eurasia Studies**, Vol. 12, No. 1, pp. 235-252 [in Persian].
- Roberts, S. (2017), "The Eurasian Economic Union: the Geopolitics of Authoritarian Cooperation", **Eurasian Geography and Economics**, Vol. 58, No. 4, pp. 1-24.
- Rotaru, V. (2018), "The Eurasian Economic Union – a Sustainable Alternative for the Former Soviet Space?", **Journal of Contemporary Studies**, Vol. 26, No. 4, pp. 425-442.
- Saei, A. (2006), "Globalization, Neo-regionalism: Interaction or Confrontation", **Law and Political Science**, Vol. 71, No. 1, pp. 79-83 [in Persian].

- Sergi, B. (2017), "Putin's and Russian-led Eurasian Economic Union: a Hybrid Half-economics and Half-political "Janus Bifrons", **Journal of Eurasian Studies**, Vol. 9, No. 1, pp. 52-60.
- "Statistical Review of World Energy" (2020), 69th edition, **BP**, Available at: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>, (Accessed on: 20/10/2020).
- The Eurasian Economic Union Facts and Figures** (2019), Moscow: Eurasian Economic Commission.
- "Treaty on the Eurasian Economic Union" (2014), **EAEU**, Available at: <https://docs.eaeunion.org>, (Accessed on: 25/7/2020).
- Valigolizadeh, A. (2011), "A Brief Look at New Convergences in Central Eurasia and the Possible Challenges of the Islamic Republic of Iran", **Central Asia and the Caucasus Studies**, Vol. 76, No. 17, pp. 125-146 [in Persian].
- Valizadeh, A. and M. R. Salehi (2020), "Effective Components within Iran-Russia Security Cooperation in Central Asia", **Central Eurasia Studies**, Vol. 13, No. 1, pp. 299-323 [in Persian].
- Veicy, H. (2017), **Geographies of Persian Gulf Region**, Tehran: Geopolitics Association of Iran [in Persian].
- Veicy, H. (2019), "A Study of Regionalism and Convergence Challenges in the Persian Gulf Cooperation Council", **Research Political Geography**, Vol. 3, No. 9, pp. 1-23 [in Persian].
- Vinokurov, E. (2018), **Introduction to the Eurasian Economic Union**, Palgrave Macmillan.
- Vinokurov, E., M. Demidenko, D. Korshunov and K. Mihaly (2017), "Customs Unions, Currency Crises and Monetary Policy Coordination: the Case of the Eurasian Economic Union", **Russian Journal of Economics**, Vol. 3, No. 3, pp. 280-295.
- "World Bank Indicators/Data" (2020), Available at: <https://data.worldbank.org/indicator>, (Accessed on: 15/10/2020).
- "World Economic Outlook Database" (2020), **International Monetary Fund**, Oct. 2020, Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2020/October>, (Accessed on: 20/10/2020).
- Zarei, Bahador and Others (2015), "Regionalism and its Challenges in Foreign Relations of the Islamic Republic of Iran", **Human Geography Research**, Vol. 47, No. 4, pp. 743-758 [in Persian].